

A tartálytól a felületig Metaforizációs folyamatok a *be-* igekötős igék jelentéshálójának kialakulásában

Szili Katalin

Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézete

Összefoglaló

Jelen dolgozat a *be-* igekötős igék szemantikai hálójának kohézióját biztosító, valamint a jelentéskiterjesztéseket meghatározó tényezőnek a bekerülés szer-
ves részét képező célhelyek absztrahálódását, metaforizációját tekinti. Ennek megfelelően a *be-* igekötős igék valós és metaforikus funkciócsoportokra bontott szemantikai hálóján keresztül tárja fel a célhelyek – mint a TARTÁLY metafora céltartományainak – megjelenési módjait, illetve a *be-* irányhoz köthető képiséma-metaforák jelentésképző szerepét. Az új jelentésháló tagjai: valós és metaforikus tartályszerű helyek (I. csoport); a TEST TARTÁLY ontológiai metafora körébe tartozó testek (II. csoport); testfelületek (III. csoport). A konstrukciós megközelítés azt bizonyítja, hogy az eredeti irányjelentés módosulásai kölcsönhatásban vannak a célt, illetve a mozgást végző trajektort érintő, az igekötős ige szintaktikai konstrukcióiban tetten érhető átalakulásokkal.

Kulcsszavak: metaforizáció, képiséma-metafora, tartály, trajektor, cél

1. A dolgozat elméleti háttere, célja, módszere

Ha összegezni kívánjuk az igekötők, illetve az igekötős igék választott megközelítési móddal rokon kognitív leírásának főbb eredményeit, akkor a következőket kell kiemelnünk. Az elméleti munkák, amelyeknek zöme Tolcsvai Nagy Gábor nevéhez köthető, elfogadva a korábbi meghatározásoknak azt az elemét, hogy jelentésük poliszém, a poliszém jelentések létrejöttét a grammatikalizáció jelenségével magyarázza. (A grammatikalizáció absztrahálódással kísért deszemantizációs folyamat, amelynek során az eredeti részletező szemantikai szerkezet elemei eltűnnek, mások ellenben előtérbe kerülnek, vagy újak jelennek meg.) Az igekötős ige jelentéstani leírását előbb a Langacker-féle jelentésszerkezet elméletével és módszerével, valamint Fauconnier blending fogalmát alkalmazva vázolja, és mint nyelvi egységet kompozitumszerkezetként értelmezi (Tolcsvai Nagy 2005). Tovább lépve az e tanulmányban lefektetett úton, általánosabb kérdésekre is keresi a választ, többek között hogy milyen fogalmi motivációk segítségével működik és hogyan írható le a tér- és időfogalom összekapcsolódása, valamint egy nem temporális irányulást és egy időbeli folyamatot kifejező elem kapcsolata (Tolcsvai Nagy 2013). Az igekötőről, illetve az igekötős igéről szóló addigi megállapításainak összegzését adó *Nyelvtanban* tehát az igekötős ige olyan kompozitumszerkezet, amelyben a két morféma, az igekötő és az ige új szemantikai egységet hoz létre, mégpedig úgy, hogy „Az igekötő jelentésbeli többletet ad és változást okoz az ige

jelentésszerkezetében, az ige pedig módosulásokat eredményez az igeikötő sematikus jelentéseinek megvalósulásában” (Tolcsvai Nagy 2017: 339). Ugyancsak itt írja le az ősi igeikötők eredeti irányjelentését a Johnson-féle (Johnson 1987) forrás – ösvény – cél séma keretben (Tolcsvai Nagy 2017: 382–389). A *fel* igeikötőt tárgyául választva ugyanakkor például szolgál egy konkrét igeikötő szemantikai hálójának kognitív keretben történő bemutatására is (Tolcsvai Nagy 2021).

Az örvendétesen gyarapodó empirikus vizsgálatokban új elemként a metaforizáció szerepének egyre hangsúlyosabb előtérbe kerülését állapíthatjuk meg az igeikötős jelentések kialakulásának meghatározásában. Az első ilyen jellegű kutatások még a 90-es évek táján zajlottak Kolozsvárott a Babes-Bolyai Egyetemen, főként Szilágyi N. Sándor elméleti munkásságára (Szilágyi N. 1996; 2000) támaszkodva, szakdolgozatokban megtestesült eredményeik pedig az ezredforduló táján születtek meg: Kuti (1997); Imre (1999); Páll (1999); Szabó (2000); Gothárd (2004). A kolozsvári kognitív műhelyben folyó munka mintegy összegzése Fazakas Emese későbbi kötete, amely a térviszonyok szemantikai struktúrájának alapján értelmezi a választott igeikötők változásait a 15. századtól kiindulva (Fazakas 2015). A szakdolgozatok után pár évvel Szili Katalin alapvetően funkcionális szemléletű tanulmányaiban jelenik meg a metaforizáció mint az igeikötők jelentésváltozásait befolyásoló tényező (Szili 2003; 2005a; 2005b; 2007; 2009), de Tóth Katalin (2014) és Palágyi László (2022) igeikötősége-értelmezésének is szerves részét képezi. Megjegyzem, a metaforizáció, a fogalmi asszociációk determináló szerepének felismerése viszonylag hosszú előzményekre tekinthet vissza, kiváltképpen az igeikötővel bíró nyelvek szakirodalmában (Rudzka-Ostyn 1985; Janda 1986; 1988; Divjak-Kochańska 2007; Belaj 2008; Sokolova 2013; Šarić-Tchizmarova 2013; Viimaranta 2014; Pross 2016).

Jelen dolgozat közvetlen elődjének a *le*- szemantikai hálóját a metaforizációs folyamatok keretében taglaló dolgozatom tekinthető (Szili 2023), ahol a jelentésháló kiterjedésének mozgó elemét a távolodást kifejező fogalmi metaforákban találtam meg. A célom most is hasonló: a *be*- igeikötős igék szemantikai hálóját már tudatosan a konkrét-metaforikus jelentések ellentétére építve hoztam létre. A vizsgált korpuszt korábbi funkcionális szempontú elemzéseim anyaga (Szili 2005a; 2005b), *A magyar nyelv értelmező szótárának be*- igeikötős igéi adták (továbbiakban *ÉrtSz.*). Az elemzésem kiindulópontja az a feltevés volt, hogy mind a valós, mind a metaforikus funkciócsoportok kialakulása szoros összefüggésben van a prototipikus bekerülés tényétől elválaszthatatlan tartályszerű BENT helyek változásaival, valamint a hozzájuk köthető metaforizációs folyamatokkal. Az utóbbi két tényező egyben megítélésem szerint a jelentésháló kohézióját biztosító elem. A mozgást leíró Johnson-féle SOURCE – PATH – GOAL sémával, valamint a mozgást végző trajektor fogalmával illusztrálva: a *János belép a szobába* mondatban *János* a mozgó személy, vagyis a trajektor, a *szobába* határozó a célhely, ahova bejut; a *János benőszik a családba* azonos struktúrájú szerkezet illativusi ragos célhelye metaforikus bekerülést jelez, de a *kályha bemelegítette a szobát*; az *ütéstől behorpadt az edény*; *események hatására bejedit* grammatikalizálódott szerkezeteket is a TARTÁLY fogalma köti össze. Az idézett séma strukturális elemeinek különböző magyar fordításai léteznek, Kövecses és Benczes például a kiindulópont – út – cél változatot használja (Kövecses–Benczes 2010: 135), jómagam a forrás – út – cél/célhely változatot.

A konstrukciós megközelítést (másodlagos elemként) az elérendő cél közép-pontba helyezése hozta magával, mivel így az igekötős ige legalább háromtagú szintaktikai szerkezetként jelenik meg: igekötő + trajektor + cél. Goldberget idézve a konstrukció a nyelv bármelyik szintjén és összetettségében létrejött forma-jelentés társulás, ahol a formai oldalhoz szintaktikai, morfológiai, prozódiai, a jelentés oldalhoz szemantikai, pragmatikai jellemzők tartoznak (Goldberg 2006; 2013). Gondolatára alapozva a funkciócsoportok és a célhelyek, illetve a trajektorok hiánya, jelenléte, jellemzői, grammatikai minősége szoros kölcsönhatásban vannak egymással, következésképpen a szemantikai háló tagjai a szintaktika szintjén is gazdag, nagy típusgyakorisággal rendelkező, konstrukciós mintázatokat alkotnak.

Megelőlegezve a konstrukciós nézőpont eredményezte lényegi megállapításokat: a trajektornak és a célnak megfeleltethető szintaktikai elemek jelenlététől, illetve azok grammatikai minőségétől függően az igekötős igék két konstrukciós szinten jelennek meg. Az 1. szintet a teljes szerkezetek képviselik, amelyekben jelen vannak a mozgást végző trajektorok és az illativusi ragos célhelyek, magyarárn kifejeződik bennük az, hogy mi, ki hova jut be: *berakja a dobozba a könyveket – beavatkoznak az ügyeimbe*. (Mivel a forrás és a végigjárandó út nem játszik meghatározó szerepet a funkciók létrejöttében, csak az említett két összetevő viselkedését vizsgáltam.) A 2. szintet két alcsoport alkotja, a szintaktikai változásoktól érintetlen és a grammatikalizált szerkezet típus. Az elsőben a (zömében metaforikus) célhely törlődik, aminek oka lehet annak egyértelmű volta vagy éppen homályossága, a mozgást végző entitások, legyenek azok grammatikai tárgyak vagy alanyok, azonosíthatók. A *be-* igekötő és a bekerülés ténye közötti megfeleltetés erőssége ezekben az esetekben tehát az adott metafora hozzáférhetőségétől függ: a *belapátolta az ebédet* kifejezés igéjében például viszonylag egyértelmű a *be-* jelenléte A TEST TARTÁLY kép szerteágazó nyelvi leképezéseinek köszönhetően (*beadták neki a gyógyszert; bebeszélte magának; kihányta az ételt; kivették a manduláját*), a *beszédte a kinnlevőségeit* igekötőjének motivációja viszont homályosabb, mivel A TULAJDON TARTÁLY metafora szűkebb hozzáférést biztosít a nyelvi tények alapján: *tulajdonában/birtokában van*. A másik alcsoportban viszont vagy a mozgást végző entitás, vagy a cél grammatikai változáson ment át, amely folyamattal együtt járt az irányjelentés sematizációja is. Ezekben a grammatikalizált konstrukciókban a következő változásokat regisztrálhatjuk: 1. a célhely tárggyá vagy alannyá lesz (*betömte a lyukat; befestette az asztalt*), 2. a mozgást végző trajektor hiányzik, esetleg eszközhatározó lesz a mondatban: (*egy ronggyal*) *betömte a lyukat* ≈ 'rongyot tömött a lyukba'; 3. az alapige metonimikus szóképzés eredménye, így a célhely (*bekarikáz, bezsebel, bekeretez*) vagy a trajektor alkotja az alapige tövét: *beboroz, bebüdösít*. Ezeket az alakokat a példákban aláhúzással emelem ki. A leírás egyszerűsítése végett a 2. szint alkategóriáit nem különítem el az ábrákban, de az elemzésekben utalok a tárgyalat funkciócsoportban való domináns jelenlétükre. Noha kijelenthetjük, hogy a teljes konstrukciók egyértelműen valós vagy metaforikus bekerüléseket jelenítenek meg, míg a 2. szintet képviselők az irányjelentés absztrahálódásának fokozatait, a két konstrukciós szint nem alkot teljesen zárt és homogén rendszereket. Egyrészt azért nem, mert az 1. konstrukciós típus családjainak példányaiban lehetnek metonimikus származékok, másrészt azért sem, mert az adott ige szemantikája megengedheti a redukáltabb, a trajektort vagy a célhelyet tárggyá absztraháló konstrukciót: *az ablakba benőtt a borostyán –*

az *ablakot benőtte a borostyán*. (A konstrukciós mintázatokat a fő csoportokban foglalom táblázatba, ettől csak akkor térek el, ha említésre méltó módosulások történnek a taglalt funkcióban.)

1.1. A metaforizáció az igekötős igék jelentésének alakításában

A dolgozatom követése érdekében szükségesnek tartom a használt fogalmak megvilágítását. Először is az igekötős igék létrejöttében az eddigieknél jóval nagyobb szereppel felruházott metaforákról: mint ismeretes, a kognitív nyelvészet a kezdetektől fogva kitüntetett figyelmet szentelt a két lehetséges fogalmi tartomány entitásai között fennálló megfelelések rendszerének, a metaforáknak, amelyek analógiák és ikonikus összefüggések által motiváltak, és koherens módon át- meg átszövik egész konceptuális rendszerünket. Funkciójuk szerint lehetnek szerkezeti, ontológiai, orientációs, valamint képi sémákra épülő fogalmi metaforák. A tárgyam szempontjából az utóbbi három bír jelentőséggel. Az ontológiai metaforák, amelyek általános kategóriákba sorolják be a céltartományokat, tapasztalatainkon alapulnak ugyan, de funkciójuk csak az, hogy láthatóvá tegyék a körülhatárolt szerkezettel nem rendelkező fogalmakat. Egyik leggyakoribb típusuk a TARTÁLY metafora, melynek céltartományai lehetnek nem fizikai tárgyak, fizikai és nem fizikai felszínek, állapotok stb. (Kövecses 2005: 50): A SZERELEM TARTÁLY, AZ ÚR TARTÁLY; A VILÁG TARTÁLY; A FÖLDTERÜLET TARTÁLY. Az orientációs metaforák az alapvető térbeli irányokon (*föl-le, ki-be*, középpont – kerület) alapulnak, szerepük csupán az, hogy a célfogalmak egy bizonyos csoportját rendszerbe foglalják: A BOLDOGSÁG FELFELÉ IRÁNYULTSÁG; A TÖBB FELFELÉ IRÁNYULTSÁG. A képiséma-metaforák mind az orientációs metaforákhoz, mind az ontológiai metaforákhoz köthetők. Summázva a róluk a szakirodalomban elmondottakat (Johnson 1987: xix; Lakoff–Nuñez 2000; Tseng 2007; Hedblom 2020: 66): a képi sémák olyan, a tapasztalásainkból elvonatkoztatott, tanult, vizuális jellegű absztrakt struktúrák, amelyeknek vázlatossága, kidolgozatlansága miatt a rájuk épülő képiséma-metaforák sem nyújtanak részletekben gazdag képet a céltartományokról (Kövecses–Benczes 2010: 227), tehát mindössze információs keretként szolgálnak a fogalmi metaforákhoz: A BOLDOGSÁG FENT VAN; A SZOMORÚSÁG LENT; A HIÁNY TÁVOLODÁS; A HIÁNY KINT VAN. A szerzőpáros azt is megjegyzi, hogy a TARTÁLY képi sémánál annak három strukturális eleme, a BELSŐ TÉR, a HATÁRVONAL, a KÜLSŐ TÉR játszik szerepet a fogalomalkotásban (Kövecses–Benczes 2010: 134). Az elemzésemben megállapításukra támaszkodva azonosítom a *be*-hez köthető, ezidáig ismeretlen előfordulásait.

1.2. A metaforák kétféle típusa a jelentésalkotásban

A fentiekben taglalt metaforák a korpuszom alapján kétféle módon vesznek részt a jelentésalkotásban. Az egyedi metaforizáció során az absztrakt tartalom általában az igei fő konkrét jelentésére épül, a céltartomány szerepét betöltő határozók vagy tárgyak rendszerszerű metaforizációja nem történik meg, következésképpen a metafora nem hoz létre önálló, homogén szemantikai családot, legfeljebb beépülhet egy létezőbe (ha van vele rokon tartalmú). Mivel egyedi asszociációkon alapulnak, létrejöttüket a kultúra összetevői, a szokások, az attitűdök, sőt néha a véletlenszerűség is befolyásolhatja. Illusztrálásképp: a *befut* ige jelenthet valamely konkrét helyre történő bejutást, de vkinek, vminek a népszerűvé válását is. A *beáztat*

igének a szótár ismeri a 'valakit kedvezőtlen színben tüntet fel' értelmét, a *beboronál*-hoz pedig az átvitt értelmű 'elsimít' tartalmat rendel. *Bemocskolni, befeketíteni* lehet konkrét és átvitt értelemben egyaránt.

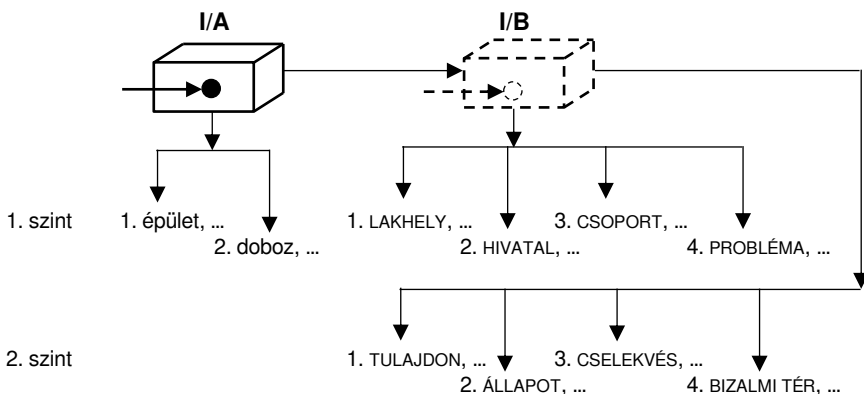
A rendszerszintű metaforizációnak két altípusát különböztettem meg. Az elsőben a valós bekerülések, mozgások áttételessé válását a *be-* esetében leginkább a célhelyeknek a nyelvben meglévő TARTÁLY metaforákra való ráépülése eredményezi. A tartályra jellemző fizikai tapasztalatunkon alapuló sajátosságok – háromdimenziós kiterjedés, zártság, körülhatároltság, a benti és kinti világ elválasztása, befogadó-képesség (űrtartalom) – a nyelvi tények alapján gyakorta szolgáltak forrástartományként bonyolultabb céltartományok megjelenítéséhez: AZ ÁLLÁS TARTÁLY; A KÖZÖSSÉG, CSOPORT TARTÁLY; AZ ESEMÉNY, ÜGY TARTÁLY. A rendszerszintű metaforikus előfordulások második típusát a *be-* konkrét jelentéstartományai által nyújtott képi sémák adják, amelyekben a TARTÁLY fogalmának más-más strukturális eleme válik szalienssé.

2. A *be-* szemantikai hálójának elemzése

A részletes elemzés előtt egy rövid megjegyzés a *be-* igekötőről: ellentettjével, a *ki-*vel együtt a körülhatárolhatóbb szemantikájú igekötők közé tartozik, ami említett szoros kötődésével magyarázható az etimológiájából is adódó (eredete a *bél* szóhoz köti) belviszonyokhoz, a valahova való bekerülés tényéhez. Ennek egyik fő bizonyítéka a prototipikus bekerülést jelölő illativusi rag. A vizsgálataim eredményét a három nagy funkciócsoportot megjelenítő ábrákban összegeztem (lásd a megfelelő helyeken).

2.1. Az I. funkciócsoport – bekerülés valós és metaforikus tartályszerű helyekre

A bekerülés prototipikus eseteit helyeztem ide, az I/A csoportban a valós, az I/B-ben a hozzájuk köthető metaforikus célokkal. A prototipikus jelentés Tolcsvai Nagy leírása szerint (Tolcsvai Nagy 2017: 341): „A *be* igekötő elsődleges jelentése röviden: egy entitás térben (vízszintesen) befelé irányul egy ösvényen... Kezdő pillanatnyi állapotban kívül van egy tartályon, az ösvény végén belül van a tartályban, a feldolgozásban úgy, hogy az összes korábbi pillanatnyi állapot egyetlen szerkezetben kumulatív módon jelen van.” A tartályszerű valós célok köre igen széles lehet: épületek, helyiségek, természet alkotta képződmények (a szövegben 2.1.1.1. szakasz), fiók, szekrény, doboz, üreg, rés (2.1.1.2. szakasz). Közös jegyük a háromdimenziós térbeli kiterjedés, a zártság, amely lehetővé teszi a benti és kinti világ elkülönítését, de legfőképpen a belső térük befogadó-képessége. A két alcsoport elkülönítése a szótári szócikkekhez képest túlzóan szofisztikálnak tűnik, de alapigéik eltérő szemantikai jegyei elválasztásuk mellett szólta. A tartálytulajdonosságok megfeleltetésével létrejött metaforikus csoportok (szaggatott vonalas tartályok) első pillantásra magas számmal hívják fel magukra a figyelmet. Mindkét esetben elkülönítettem az 1. teljes és a 2. konstrukciós szintet, így is jelezve a valós és metaforikus tartalmak együvé tartozását. Amint látjuk, az I/A típus nem képviselteti magát a 2. szinten, míg az I/B mindkettőn jelen van.

1. ábra

Bekerülések valós és metaforikus tartályszerű helyekbe

2.1.1. I/A Bekerülések valós tartály jellegű helyekbe – 1. konstrukciós szint

2.1.1.1. Bekerülés mozgással, mozgatással, befelé irányulás épületekbe, helyiségekbe, természet alkotta tartályszerű képződményekbe

Miképpen az 1. táblázatban nyomon követhető, a trajektorok valós élőlények, személyek, állatok vagy tárgyak, amelyek az igében kifejezett cselekvéssel bejutnak a profilált vagy a kontextusból kikövetkeztethető kiindulóhelyekről a célhelyekre. A célhelyek ugyancsak valós, a BENT és KINT megkülönböztetésére alkalmas entitások, tipikus vonzatuk pedig az illativusi *-bA* rag lesz, ritkábban egyéb lativusi rag (1–3. mondatok). A 3. mondat ragját a célhely másodlagos volta magyarázza: *bement a tanterembe a tanárához*. A teljes szerkezetbe épülő kb. 400 ige morfológiai, szemantikai sajátosságaival jelen dolgozatomban nem foglalkozom, ahogy terjedelmi okokból ennek a családnak a tagjait sem sorolom fel.

- (1) A friss levegő beáramlott a szobába.
- (2) A madár berepült az asztalra.
- (3) Bement a tanterembe a tanárához.

trajektor jellege	ige	célhely
bármilyen entitás: személy, állat, dolog, tárgy, anyag stb.	<i>be-V</i> _{helyváltoztatás} (mozgás, mozgatás)	<i>-bA</i>
		<i>-rA</i> <i>-hOz</i>

1. táblázat

Az I/A 1.1. csoport konstrukciós mintája

2.1.1.2. *Bekerülés mozgattással, mozgással dobozba, fiókba, szekrénybe, edénybe, üregbe, résbe mozgással, mozgattással – 1. (ritkán 2.) szint*

Az igében foglalt cselekvés eredményeképpen a trajektorok, amelyek most már nem élőlények, hanem zömében dolgok, anyagok, az említett konténerszerű tárgyakba kerülnek. Az 1. táblázat sémáját első pillantásra csak kis mértékben kellett megváltoztatnom: a lehetséges célhelyek köre szűkült le a mesterséges edényszerű entitásokra, de a grammatikai vonzat változatlan maradt, a (ritkán megnevezett) forráshelyek és a trajektorok is hasonló szelekción mennek keresztül.

trajektor jellege	ige	célhely
anyag, tárgy _{acc}	<i>be-V</i> (mozgás, mozgattás)	-bA -rA
anyag, tárgy _{acc}	<i>be-V</i> _a célhelyet jelölő tővel	∅

2. táblázat

Az I/A 1.2. csoport konstrukciós mintája

A 30-nál valamivel több típuspéldánnyal rendelkező halmazban a bemeneti oldal alapigéi térnek el leginkább az előző csoportosulásától: a mozgást jelentő intranszitiv igék számottevő hányada kikerült a lehetséges alapigék köréből (*befut, bemegy a dobozba?*), és helyükbe főként kauzativ mozgattás jelölők kerültek: *borít, borul, pakol, rak, tölt, önt, akaszt, dug, fordít, fordul, helyez* stb. Megemlítendő, hogy vannak köztük metonimikus (CÉLHELY A CSELEKVÉS HELYETT) képzések is (*bedobozol, behajóz*_{2,3}, *beskatulyáz, bevagoníroz, bevermel*), amelyek értelem-szerűen egyszerűbb, 2. szintű szintaktikai konstrukciót eredményeznek:

- (4) Az ajándékokat dobozokba helyezték.
 (5) Az ajándékokat bedobozolták.

Vö. *beakaszt*₁, *beaggat*₁, *bedobozol*, *beborít*₃, *beborul*_{2nép}, *bebújik*₂, *becsepegtet*₁, *bedönt*₂, *bedug*₁, *befog*₄, *befogad*₁, *befordít*₁, *befordul*_{3ritk}, *begyömöszöl*, *begyűr*₁, *behajóz*_{2,3}, *behány*₁, *behelyez*_{1vál}, *bekerül*₂, *bemegy*_{5biz}, *bemér*₁, *benyúl*₁, *beönt*, *bepakol*₁, *berak*₁, *besajtol*₂, *beskatulyáz*, *betol*₂, *betelepedik*₁, *beteszt*₁, *betölt*_{1,2}, *bevagoníroz*, *bevermel*, *bezásákol*.

2.1.2. *I/B Bekerülések metaforikus tartályszerű célhelyekbe – 1. konstrukciós szint*

Ami talán meglepő: a valós bekerülések kétszeresét adják a célhelyek metaforizációjának köszönhető formák.

2.1.2.1. *Bekerülés lakhelyre, országba, bármely természet alkotta képződménybe –*

A LAKHELY/ORSZÁG/TERMÉSZETI KÉPZŐDMÉNY, BÁRMELY HELY/KÖZÉPPONT TARTÁLY

A nyelvi adatok tükrében a tartályszerű entitásokról szóló ismereteink jelen vannak a körülöttünk levő természeti, társadalmi környezet megjelenítésében is, aminek folyamánként a természetes határral nem rendelkező dolgok is megjelenhetnek tartályként a tudatunkban. Az *erdő*-t például a magyarban határokkal, mélységgel, magassággal, szélességgel ruházzuk fel (*sétálok az erdőben*), ahogy a fák lombját

is: *a rigó fészket rakott a fa sűrű lombjában*. De a határoltság és a térbeli kiterjedés magyarázza az országok, települések, országrészek tartályként való konceptualizálását. A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy nyelvünkben, kiváltképpen a települések, országrészek esetében, kettős (tartály és felület) értelmezés él egymás mellett: *hazánkban – Magyarországon; a Kiskunságban – az Alföldön; Sopronban – Szegeden*. Ugyancsak e kettős képre utal a *hely* szó toldalékolása: *egy helyben állunk; ezen a helyen egy múzeum épül*. A síkbeli geometriai alakzatok tartályként történő felfogása egyetlen közös sajátosságra vezethető vissza, jelesül a határoltságra: *a gyerekek a körben állnak*.

A csoport igéivel alkotott teljes konstrukciók az esetek túlnyomó többségében követik a valós bekerülést jelölő szintagmákat, tehát a célhely nagyrészt illativusiraggal áll (6–7. mondatok). Ha nem, a másodlagos célhely van jelen a szerkezetben, az elsődleges hiányzik (8. mondat).

- (6) A tatárok berontottak az országba.
- (7) Lassan behajóztak a kikötőbe.
- (8) Este beugrom barátomhoz (a lakásába).

Vö. *becsap*_{7rég}, *beér*₁, *beérkezik*_{1,2átv,ritk}, *bevez*_{1,2átv}, *befogad*₂, *befut*_{2,4átv}, *befuttat*_{1ritk}, *begyűlik*₁, *behajózik*_{1,2}, *behajt*₄, *behord*₁, *behoz*_{1.a,3}, *behurcol*_{1,b}, *behúzódik*_{2.a}, *bejárat*₁, *bejön*_{1.a,c,d,3átv,5átv,7átv}, *bejut*₄, *bejuttat*, *bekanyarodik*, *beköltözik*₂, *belátogat*, *belopószik*_{3átv,költ}, *belopószikodik*_{2átv,ritk}, *bemegy*_{6átv}, *benyomul*₂, *beözönlik*₂, *berepül*₂, *beront*_{1.a}, *berukkol*_{2rég}, *besereglik*, *beszáll*_{3rég}, *beszivárog*_{4átv}, *betakar*_{2nép}, *betakarodik*_{2nép}, *betelepedik*₂, *betelepip*₁, *betör*_{3rég}, *betör*_{II,2}, *beutazik*₂, *beüt*_{8rég}, *bevándorol*₁, *bevisz*_{1.b,3,5átv}, *bevontat*, *bevonul*.

2.1.2.2. Bekerülés hivatalba, intézménybe, állásba, központba – A HIVATAL/INTÉZMÉNY/ÁLLÁS/KÖZPONT TARTÁLY

A lehetséges vonzatstruktúra egyfelől azt jelzi, hogy a célhely valós és metaforikus képe összerosódhat: a 9. mondatban a célhely utalhat a bank épületére magára, de a bankra mint intézményre is. Más esetekben azonban a tartály tulajdonságok túl általánosan, sematizálva vannak jelen, amit a célhely ragjainak változatossága is jelez (10–12. mondatok). Sőt megtörténik, hogy a HIVATAL, INTÉZMÉNY, ÁLLÁS, KÖZPONT TARTÁLY kép meglétére csak az igekötő utal (13. mondat). A megjelölt alakok képzését a CÉLHELY A CSELEKVÉS HELYETT metonímia irányította: *börtönbe zár* → *bebörtönöz*. A KÖZPONT TARTÁLY egyben utal a KÖZPONT BENT VAN, A PERIFÉRIA KINT szembenállásra, amit a *ki-* igekötős igék is alátámasztanak: *a főnökség kiszállt a céghez*.

- (9) Beadta a bankba a papírokat.
- (10) Benyújtotta a cégnek a követeléseit.
- (11) Beadja a hivatalhoz/ba/nál a szükséges iratokat.
- (12) Beterjeszti a törvényt a kormánynak.
- (13) A könyvtár beveszi a régi könyveket.

Vö. *bead*_{2,3,4biz,rég5}, *beavat*₂, *bebörtönöz*, *becitál*, *becsatol*_{2ritk,hiv}, *becsinál*_{5elav}, *becsuk*₃, *becsúsztat*_{2átv}, *bedolgozik*, *bedug*_{2átv,biz}, *bedugaszol*_{2rég}, *bedutyiz*, *beérkezik*_{1,b}, *befizet*₁, *befog*_{7ritk,rég}, *befogat*₂, *befolyik*_{3átv}, *befut*_{3átv}, *begyűlik*₂, *behajt*_{3átv}, *behelyez*_{3,4}, *behív*_{1.a,2,3}, *behoz*_{2átv}, *beidéz*, *beiktat*_{1hiv}, *beír*_{3,5ritk}, *beírat*₂, *beiratkozik*, *beiskoláz*, *bejár*₁, *bejegyez*, *bejelent*_{1,2,3}, *bejelentkezik*, *bejut*_{2átv,3}, *bekövetel*, *beküld*_{2,3}, *bemegy*₂, *bemutat*₂, *benyom*_{2átv,biz}, *benyújt*₂, *beoszt*₃, *beparancsol*₂, *beránt*_{3átv,ritk,biz}, *berendel*, *berukkol*_{1biz,elav}, *besegít*_{2átv}, *besoroz*, *beszállít*_{2vál}, *beszed*₂, *beszögődik*, *beszolgáltat*, *beterjeszt*, *beteszt*₂, *beutal*, *beül*_{1átv,rossz}, *beüzen*₁, *bevált*₁, *bevesz*_{3,4biz}, *bevisz*₄, *bevon*_{4átv}, *bevonul*₃, *bezupál*.

2.1.2.3. Bekerülés valamely közösségbe, csoportba, halmazba, vegyületbe – BÁRMELY CSOPORT/HALMAZ TARTÁLY

Az ide sorolt igék nagyrészt személyek, ritkábban más élőlények, dolgok, tárgyak bekerülését fejezik ki a metaforában megadott illativusi ragos célhelyekre (14–16. mondatok).

- (14) Hosszú unszólásra belépett a pártba.
- (15) Beházasodott egy gazdag családba.
- (16) Jól beilleszkedett az osztályba.

A jelen céltartományok tartályként való konceptualizációját feltehetőleg zártságuk, védettséget nyújtó képességük, illetve az a – főként az egalitárius társadalmakban kárhözátott – tulajdonságuk segítette, hogy közösségi szabályaik, elveik az egyént szinte falként zárják körül, szabad mozgását, kiteljesedését akadályozzák. Egy közösségbe *beléphetünk*, (akár egy terembe), *befogad* bennünket (mint az anyaföld), *kivetheti*, *kidobhatja* magából a neki nem tetsző tagjait, mint folyó a hordalékát, és még folytathatnám tovább azokat a nyelvi kifejezéseket, melyek a szóban forgó metafora kiterjesztései. Az alapigék szemantikai arculatukat tekintve sokszínűek, nehezen lehetne egységes jegyeket találni köztük, már csak azért sem, mert sok közülük egyedi metaforizáción esett át. Feltételezésem szerint számuk a szótárban megadottaknál magasabb, mivel a minősítések nem mondhatók mindig következetesnek. Illusztrációképpen: a *beolvad* jelentései között nem sorol fel átvitt tartalmúakat, noha a példák között vannak ilyenek: *A jászok és a kunok már régen beolvadtak a magyarságba; az ég kékje beolvadt a tenger színébe.* A *beolvaszt* szócikkében viszont már ott találjuk az intranszitiv párjánál hiányolt átvittként jelölt változatokat – *a leigázott népeket a hódító nép beolvasztotta; a csonka megyéket beolvasztották a szomszédos megyékbe* (ÉrtSz. I.: 555).

Leginkább ebbe a csoportba illőnek tartom a *bediktál*, *bekonferál*_{ritk,rég}, *bemond*_{3rég,4ritk,biz} formákat is, amelyek használatából a célhelyek hiányoznak: *bekonferálta a számot (a közönségnek?), mindig jókat mond be (a társaságnak?)*. A *bemond* igekötőjét emellett a 'mikrofonba' célhely is magyarázza.

Vö. *beáll*₃, *beállít*₄, *beáramlik*_{2átv}, *beavat*_{2rég}, *becikkelyez*, *becsempész*₂, *becsúszik*_{2átv}, *bedob*_{3átv}, *beépít*_{3átv,rossz}, *beépül*_{2átv}, *beférkőzik*_{1,a}, *befogad*₃, *befurakodik*_{2átv}, *beházasodik*_{1,2}, *behelyettesít*, *beilleszkedik*_{2átv}, *beilleszt*_{1,bátv}, *beillik*_{2,3}, *bejön*_{2átv}, *bekényszerít*, *bekever*_{1,5}, *belép*₄, *belopakodik*_{2átv}, *benőszül*_{1,2},

*beolvad*_{1,2}, *beolvaszt*_{2átv,3átv}, *beoszt*_{2ritk}, *besorol*₁, *besuszerol*, *beszervez*₁,
*beszivárog*₃, *betolakodik*_{2átv}, *bevág*_{10,11átv}, *beválaszt*_{1,2}, *bevesz*_{7,8átv}, *bevisz*_{2,4}.

2.1.2.4. Bekerülés valamilyen problémába, bajba, eseménybe – A PROBLÉMA/BAJ/ÜGY/ESEMÉNY/IDŐ TARTÁLY

Nyelvünk számtalan kifejezése, ontológiai metaforák sora bizonyítja, hogy az átvitt fogalmak egy részét a Lakoff–Johnson szerzőpáros által leírt módon (Lakoff–Johnson 1980: 25–32) tartályként, kiterjedéssel, mélységgel bíró entitásként tettük hozzáférhetőbbé, tehát az alcímben megadott felsorolás tovább bővíthető: az életben nemegyszer *bajba kerülünk*, *bajban vagyunk*, aztán nem kis erőfeszítéssel *kimászunk*, *kievickélünk* belőle, mint egy veremből, mások *titkaiban vájkálunk*, akár a *szekrényfiókban* stb. Az előbbieket hozományaként a csoportba tartozó igék konstrukcióikban is leképezik a valós bekerülést megjelenítő társaikéit, vagyis nagyrészt teljes, illativusragos határozót is magukban foglaló szintagmákat alkotnak: 17–20. mondatok. Két ígéről gondolom, hogy a 2. konstrukciós szintet képviseli: a *beoszt*_{1a} (*beosztja az idejét/napját*) esetében az idő jellegű célhelyek tárggyá válnak, a trajektorok pedig törlődnek: 'tevékenységeket(?) osztott a napjába' → *beosztotta a napját*. A *beütemez* alkotta szerkezetekben (*ezt a munkát még beütemezem*) a célhely (ami lehet az idő, de akár egyéb tevékenységek sora) hiányzik, a trajektor tárgyi minőségben van jelen: *még ezt a munkát beütemezem*. A 21. mondat dativusi rajja olvasatomban a célhelyet adja meg: 'provokációba tudta be'.

- (17) Becsúszott néhány hiba a szervezésbe.
(18) A haverok behúzták minden rosszba.
(19) Képes belátni a jövőbe.
(20) Most betekinthezünk a gyártás menetébe.
(21) Provokációnak tudta be a tettét.

Vö. *beállít*_{5átv}, *beás*_{átv}, *beavat*_{1,2}, *beavatkozik*, *bebonyolódik*_{rég}, *becsempész*₃,
*becseppen*_{2átv,biz}, *becsúszik*_{3átv,ritk}, *bedolgoz*₂, *befektet*_{2átv}, *befog*_{6átv}, *befolyik*_{4átv,rég},
*behasít*_{3átv,vál}, *behat*_{2ritk}, *behúz*_{9átv,biz}, *beigér*₁, *belát*_{3átv}, *benyúlik*_{3átv}, *bekapcsol*_{3átv},
*bekapcsolódik*_{2átv}, *belát*_{3átv}, *belép*_{3átv}, *benevez*, *benyúlik*_{3átv}, *bepere*_l, *bepillant*_{2átv},
*beránt*_{2átv}, *beruház*, *beszál*_{4átv}, *beszámít*_{1,2,3,4kissé rég}, *beszámol*_{3ritk,rég},
*beszokik*_{2irod,rég}, *betársul*, *betekint*₃, *betörik*_{2átv}, *betud*_{1,2,3}, *beugrat*_{2átv}, *beugrik*_{3átv,4átv},
*beül*₂, *bevezet*_{2átv,8átv,9}, *bevisz*_{5átv}, *bevon*_{5átv,6átv,vál}.

2.1.3. I/B Bekerülések metaforikus tartályszerű célhelyekre – 2. konstrukciós szint

A következő csoportokban a valós bekerülést biztosító tényezők közül a metaforikus célhely törlődik, a mozgást végző trajektorok pedig tárggyá, intranszitiv igékkel pedig alannyá lesznek a konstrukciókban.

trajektor jellege	ige	célhely
anyag, tárgy _{nom} anyag, tárgy _{acc}	be-V	∅

3. táblázat
Az I/B csoport konstrukciós mintája

2.1.3.1. Tulajdon, érték, tárgy célszemélyhez, célhelyre kerülése – A TULAJDON TARTÁLY

A Heine–Claudi–Hünneimyer szerzőtriász által meghatározott metafora (Heine–Claudi–Hünneimyer 1991) nyelvünkben is létezik (*a tulajdonában/birtokában van több 17. századi grammatika*), bár a csoport felveti a tágabb, A TULAJDON A TULAJDONOST KÖRÜLVEVŐ TARTÁLY képet is, vagyis azt, hogy a birtokba vételt, birtokba kerülést úgy értelmezzük, mint az értékek bekerülését a személyes körünkbe. Az angolszász kultúrákban ismert személyes kör (privacy) fogalmának legáltalánosabb definíciója: az individuum körüli quasi „aura”, ami a személy és a világ közötti határt alkotja. Amint majd látjuk, ebbe a körbe nem csak a tulajdon jellegű trajektorok juthatnak be (I/B 2. szint 4.). A konstrukcióból a 3. táblázatban foglaltaknak megfelelően a metaforikus célhely hiányzik, a mozgást végző tulajdon, érték stb. pedig a grammatikai alany vagy tárgy (22–23. mondatok).

(22) Bevasalta tőle az adósságát.

(23) Beszereztem a szükséges hozzávalókat.

Vö. *bedaciz*, *begombol*_{2átv,biz}, *behajt*_{2,3átv}, *behúz*_{6arg,7,8átv,rég}, *bejön*_{6átv,biz}, *bekap*_{3átv,rég}, *bekebelez*₁, *bespájzol*, *beszed*_{4isk,biz,5sp}, *beszekundáz*, *beszerez*_{1,3rég}, *bevasal*_{2átv,biz}, *bevásárol*_{1,2}, *bevált*_{2átv}, *bever*_{7isk,arg}, *bevesz*_{3,4biz,5biz,6}, *bevételez*₁, *bezüg*₂, *bezsebel*₁.

2.1.3.2. Állapotváltozások: valamely (rossz) állapotba kerülés – AZ ÁLLAPOT/ÉRZELEM/BETEGSÉG TARTÁLY

Mint ahogy azt Kövecses Zoltán kifejti a témáról szóló tanulmányában, az érzelmek széles köre jelenítődik meg tartályként (Kövecses 1990). Az állapotokról ugyanez mondható el: *örömben ugrálunk; bánatunkban sírunk; jóban, rosszban kitartunk*. Leszámítva az egyedi metaforizációval, szóteremtéssel keletkezett alakokat, a kicsi, de a mai nyelvhasználatot figyelembe véve gyarapodó tömörülés tagjainak alapszava nagyrészt valamely negatív érzelmet, főként indulatot, pszichés állapotot kifejező melléknév, a létrejött állapot pedig vagy melléknévvvel, vagy melléknévi igenévvvel, illetve igeneves szerkezettel adható vissza: *bedühödött* → *dühös lett*; *bepöccent* → *be van pöccenve*. Megjegyzem, a többi igekötő összehasonlíthatatlanul gyakrabban kapcsolódik melléknévi tövű igékhez, mint a *be-*. A jelentésnek persze lehet a 2. konstrukciós szintű II/A csoport 5.1. alpontjában leírt értelmezése is, amely az alapszóban kifejezett állapotnak az emberi testbe kerülésével magyarázza a *be-* kapcsolódását, és nem fordítva, az embernek valamilyen állapotba jutásával. Vö. *beijed*, *begurul*, *bepöccen*, *bepipul*, *beparázik*, *bevadul*, *bedühödik*, *bedurvul*, *begorombul*.

2.1.3.3. A cselekvések, történések kezdete – A CSELEKVÉS/ESEMÉNY/TÖRTÉNÉS TARTÁLY

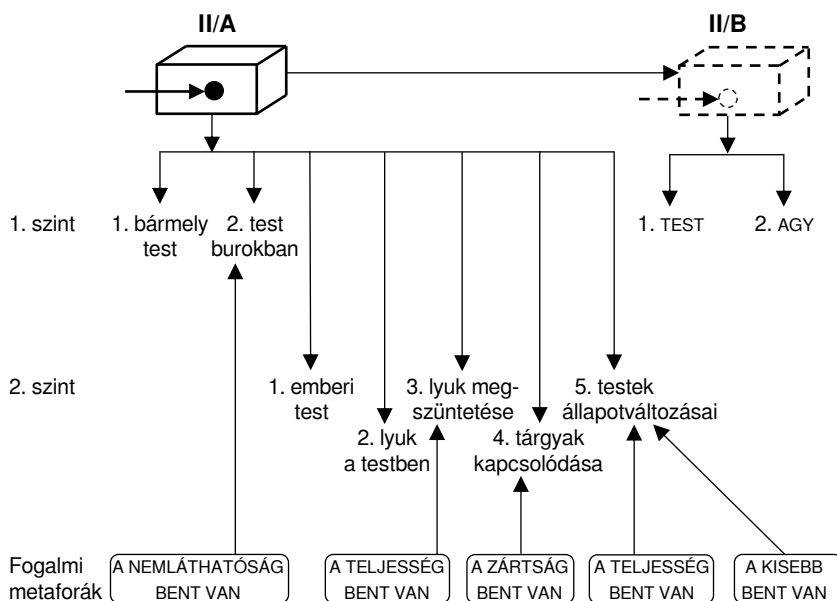
Az ugyancsak már Lakoff–Johnson (1980: 30–32) által leírt metafora létét a különféle tevékenységek végzését kifejező belső helyviszonyt kifejező ragok támasztják alá: *nagy munkában vagyok, ki sem látszom a munkából; a tanításban az a jó...* stb. De a *be-* igekötős igék nem túl nagyszámú tömörülése is erősíti a képet. Ha az eseményszerűségek tartályszerű jegyekkel bírnak, a kezdésük egyenlő a tartályhatárok átlépésével, azaz a bekerüléssel: *belépett a szobába – egy idő után belépett a vitába*. Forrásomban, a múlt század közepén gyűjtött anyagban csak elvétve talákoztam a *be-* kezdő értelmű használataival, még a *beüzemel* sem szerepel benne: *beáll₄, beállít₃, beindít, beindul, bekövetkezik₁, bekurbliz, bevezet₇*. A teljesség kedvéért hozzáteszem, hogy a funkció igazi megjelenítője a *bele-*: *beleáll₃átv,ritk₁, beleállít₃átv,ritk₁, belebocsátkozik₂átv, belefekszik₂átv, belefog_{1,2}, belekap_{4.a}átv,rossz₁, belekezd, beletenyere₃átv,irod,tréf₁, beleugrik₂átv,biz₁, belevet_cvál, beleloval, belekezd, belegondol, belesajdul*. A *bele-* hatókörének meghatározása nem tárgya a dolgozatomnak, de régebbi munkámra utalva (Szili 2007) tipikusan metaforikus célhelyekkel, teljes szerkezeteket alkotva jelenik meg (*belebolondult a lányba; belemélyedt az olvasásba*), 2. szintű grammatikai konstrukciókban viszont egyáltalán nem: **belecsukta az ajtót; *belepúderezte az arcát* (a témáról még: Szabadhegyi 2020).

2.1.3.4. (Bizalmas) információk átadása – AZ EMBER BIZALMI TERE TARTÁLY

A kisszámú csoportosulás tagjai (*beárul, befúj₄biz₁, beismer, bejelent₄isk₁, beköp₄arg₁, bemószerol, bemutat_{1,2,3,4,6}ritk,vall₁, bemutatkozik_{1,2,3}biz,gúny₁, beolvas₂ritk,3biz₁, bepanaszol, besűg₁rossz₁, bevádol, bevall_{1,2}*) szintén a személyes tér fogalmának létezését erősítik a magyar kultúrában. Ebbe a térbe különféle entitások juthatnak be, mint például a már taglalt tulajdon, jelen esetben pedig információk, mégpedig nem a külvilágnak szánt bizalmas, az átadó számára gyakran nem hízélgő információk. A szerkezetekben az alapigék a kommunikáció módjait nevezik meg, a célszemélyek általában dativusi ragos határozóval (*bevallo₁ta a barátjának a tettét*), az intézmények pedig adessivusi raggal szerepelnek a mondatban: *bemószerolta a társát hatóságánál*.

2.2. II. funkciócsoport

A 2. ábra alapján a II. nagy csoportot lényegében A TEST TARTÁLY általános metafora körébe tartozó testszerű célhelyekkel álló ugyancsak valós (II/A) és metaforikus bekerülést megjelenítő (II/B) funkciók képezik. Amint az egyértelmű, az ehhez a célhelyhez kötődő jelentések a legkiterjedtebb egységét alkotják a *be-* jelentéshálójának.

2. ábra
Bekerülések valós és metaforikus testszerű helyekbe

2.2.1. II/A Testek (valós) történései

A tartályként konceptualizált testet többféle hatás érheti: a leggyakoribb, ha kívülről, a határain átlépve egy másik (kisebb) test, anyag stb. kerül bele, de megsérülhet a zárófelülete, tömegéből elveszithet vagy hozzá is adódhat, belseje megtelhet, kiürülhet, sőt határai is változhatnak stb. Az alábbiakban ezeket a történéseket veszem sorra, a megszokott módon, vagyis elkülönítve a valós (A jelű) és metaforikus (B jelű) bekerüléseket, valamint ezen belül a két konstrukciós szintet.

2.2.1.1. Bekerülés bármely testbe, szilárd, nem szilárd anyagba mozgással, mozgatással – 1. (ritkábban 2.) konstrukciós szint

A fizikai testekről, leginkább az emberi testről szerzett tapasztalásaink egyértelműen a tartály képzetet erősítik bennünk: érezzük saját testünk térbeli kiterjedését, bőrünk határt jelent a benti és kinti világ között, tudjuk, érezzük, hogy a testünkben kisebb „testek”, vagyis szervek helyezkednek el, amelyek ugyancsak tartályként viselkednek: *az erekben vér folyik; a vérben vörös és fehér vértetek vannak.* Ugyancsak érzékszerveinkkel alátámasztott tudásunk van a tárgyakról: határaik vannak, amelyek elválasztják a felületük alatti, benti és a kinti világot, szilárd voltuk ellenére belsejükbe más tárgyak juttathatók. A folyékony és légnemű anyagok pedig – felvéve tartóhelyük alakját – szintén tartályként viselkednek, befogadnak más tárgyakat, anyagokat (AZ ANYAG / A FÖLD TARTÁLY). A RUHA TARTÁLY metafora ritkább, de bizonyára nem csak a nyelvünkben meglévő megfeleltetés: *piros sapkában, kék pulóverben és kék nadrágban ment kirándulni.* Nem véletlen tehát, hogy a testről megszerzett tudásunk a metaforák szerteágazó és változatos

tömegének ihletője. Ezek közül néhány (továbbiakat lásd a II/B pontban): A KÖNYV / A SZÖVEG/SZÖVEGELEGYSÉGEK TARTÁLY (*a fejezetben, bekezdésben, a szövegben*); A NYELV / A NYELVI EGYSÉG TARTÁLY (*a magyar nyelvben, a szóban, a mondatban*).

A csoport tagjai a grammatikai alanyoknak és tárgyakkal (a trajektoroknak) a bejutását jelölik az adott célhelyekbe. Zömükben teljes, illativusi ragos konstrukciók tagjai (24–25. mondatok). Ahogy a kapcsolódási mintát jelölő 4. táblázatban megfigyelhető, némely közülük előfordulhat 2. konstrukciós szintű változatban is, mégpedig annak minden típusában.

trajektor jellege	ige	célhely
anyag, tárgy _{nom,acc}	be-V (mozgás, mozgatás)	-bA
anyag, tárgy _{nom,acc}	be-V	∅

4. táblázat

A II/A csoport konstrukciós mintája

(24) A szerelmesek beírták/bevették egymás nevét egy fába.

(25) A szerkesztő beírt még néhány mondatot a szövegbe.

A listában aláhúzott metonimikus képzésekben a szótó vagy a cselekvés eszközt nevez meg (*bekapál, beboronál*), vagy a mozgást végző trajektort (*bekovácsol*), vagy a célhelyet (*bepácol, befalaz, bekebelez*). Ilyenkor az említett elemek értelemszerűen elmaradnak, illetve teljes ráhatást kifejező alannyá, tárggyá absztrahálódnak: *beboronálta a magot a földbe* → *beboronálta a földet*; *habarást tesz a levesbe* → *habarja a levest (liszttel)*; *császárkörtét oltott a vadkörtébe* → *beoltotta a vadkörtét*; *hullámokat rakott a hajába* → *berakta a haját*. Ahogy a 4. táblázat második sorában nyomon követhető, a célhely hiánya a trajektor funkcióját nem érinti a konstrukcióban: *beáztatja a ruhát* ('beáztatja a vízbe a ruhát'); *behűti a pezsgőt* ('jégbe téve hűti a pezsgőt'). De az is előfordul, hogy a célhely képe elhomályosul vagy teljesen üressé válik, mint a *befogták a lovakat* kifejezésben, ahol a *be-* kapcsolódását valószínűleg a célhely indokolta: *befogták a lovakat a hámba?/szekérbe?* A *befőzi a gyümölcsöt* szerkezet igekötőjének értelmezéséhez a gasztronómiatörténetben kellene elmélyednünk. A csoportban találunk megszemélyesítéseket is, gondolok a *föld beissza/beszívja a vizet* és hasonló szerkezetek állítmányaira. A *bedurrant*_{biz,1rét}, *befűt*₂, *begyűjt*₁, *berendezkedik*₁, *betűzel* igékkel olyan mondatokat alkothatunk, amelyekben a célhely jelen van, a mozgást végző tárgy azonban módosul, eszközhatározói ragot kap, esetleg nem profilált: *befűtött a kályhába (szénnel?, fával?)*.

Vö. *beágazik*_{ritk}, *beágyaz*_{1,2műsz}, *beás*_{1,2}, *beáztat*_{1,2}, *beakad*, *beboronál*₁, *bebújik*₁, *becsap*₆, *becsapódik*₂, *becsavar*₁, *becsinál*_{2biz,3táj}, *becsúztat*_{3atv}, *bedolgoz*₁, *bedől*₁, *beéget*, *beépít*₁, *beér*₂, *beereszt*_{3,4}, *beeszik*_{2,3}, *befagy*₂, *befalaz*₂, *befecskendez*₁, *befészkél*₁, *befog*_{3,5(kocsiba)}, *befogad*₅, *befogat*₁, *befőz*_{1,2}, *befűródik*₁, *begázol*, *begyökerezik*, *behabar*, *behelyez*_{5ritk,vál}, *behúz*₅, *behűt*, *beigazít*, *beiktat*_{hiv,3kissé rég}, *beilleszkedik*₁, *beilleszt*, *beiszik*₁, *bekapál*_{3nép},

*bekapar*_{1,2rossz,gúny}, *bekebelez*_{1,2}, *bekovácsol*_{1,2}, *benyúl*_{2rég}, *benyúlik*₂, *beillik*₁, *beír*_{1,2}, *beírat*₁, *beivódik*, *bejegyez*, *beköt*_{4műsz}, *bemárt*₁, *bemegy*_{3,4}, *bemélyed*_{1,2}, *bemerít*_{1,2vall}, *bemerül*, *bemetsz*_{1,2}, *bemond*₁, *benyel*_{3átv}, *benyom*_{1,4}, *beolt*_{1,2,4}, *beolvas*, *bepácol*₁, *beragad*₁, *beragaszt*₁, *berajzol*, *berak*₂, *beránt*₄, *besajtol*_{3műsz}, *besrófol*₁, *besüllyeszt*, *besüpped*₂, *besüt*₁, *beszánt*_{1,2}, *beszédül*₁, *beszerel*_{1,2}, *beszív*_{2,4ritk,5ritk}, *beszívóg*₁, *beszívódik*, *beszö*_{1,4átv}, *beszögellik*, *beszúr*_{1,2átv}, *betapos*₁, *betart*₁, *betekint*_{4hív}, *beteszt*_{3ritk}, *betold*₁, *betorkollik*, *betördel*₁, *betúr*_{1,2}, *betűz*₁, *beugrik*₁, *beül*₁, *beültet*_{1,2}, *betemet*_{3ritk,rég}, *beüt*_{1,2,3,4,6}, *bevág*_{1,5}, *bevágódik*₂, *bevarr*_{2,5}, *bever*_{1,2}, *bevés*, *bevet*_{3,4}, *bevezet*₆.

2.2.1.2. A test bent helyzetbe kerülése körülvevással, burokkal – 1. és 2. konstrukciós szint

Szintaktikai viselkedésüket tekintve a csoport igéi nem homogének, mintegy köztes helyet foglalnak el a két szint között. A szemantikaiarculat-meghatározó alapigés (*bónyál*, *csavar*, *bugyolál*, *köt*, *kötöz*, *teker*) formák teljes szerkezetet alkotnak, amelyben az illativusi vagy eszközhatározó ragos mondatrész tölti be a célhely szerepét (26–27. mondatok). (Szemantikaiarculat-meghatározónak a csoportosulások jelentésével kompatibilis, azt dominánsan meghatározó igéket nevezem.) A 2. szintű grammatikalizált konstrukciókban nagyrészt a célhely absztrahálódik tárgyá: az *ablakot benőtte* a *borostyán* ('az ablakba benőtt a borostyán'). De az aláhúzások tanúsága szerint számottevő hányaduk (15 darab) a CÉLHELY A CSELEKVÉS HELYETT metonimikus képzés eredménye: *pólyába helyezte a csecsemőt* → *bepólyálta a csecsemőt*; *rámába helyezte a képet* → *berámázta a képet*; *keretbe helyezte a képet* → *bekeretezte a képet*. A társulás egyben a TARTÁLY struktúra elemei közül valószínűleg a HATÁRVONAL-lal és a BELSŐ TÉR-rel összefüggő, a NEMLÁTHATÓSÁG BENT VAN fogalmi metafora leképzésének is tekinthető.

(26) Bebugyolálta a fejét egy kendőbe/kendővel.

(27) A szárad elején a nők befűzték magukat.

Vö. *bebábozódik*, *bebónyál*_{áj}, *beborít*_{1,2}, *beborul*_{3táj}, *bebugyolál*, *beburkol*_{1,2}, *beburkolódzik*_{1,2ritk,vál}, *becsavar*_{2,3}, *becsomagol*₁, *befászliz*, *befog*_{2,3}, *befoglal*₁, *befon*_{1,2,3átv}, *befűz*₂, *begubózdik*_{1,2átv,biz}, *begöngyöl*, *bejelöl*₂, *bekarikáz*, *bekeretez*, *bekerít*₁, *beköt*_{2,3}, *bekötöz*, *bemetsz*₃, *benő*_{1,2}, *bepólyál*_{1,2,3}, *bepólyáz*, *betakar*₁, *berámáz*, *beszeg*_{1,2,3ritk}, *betakaródzik*, *beteker*₁, *betokosodik*_{1,2átv,rossz}, *bevág*₂, *bevágat*.

2.2.2. II/A Testek (valós) történései – 2. konstrukciós szint

2.2.2.1. Étel, ital bekerülése (főként) emberi testbe

A csoportot A TEST TARTÁLY általános metaforának az emberi testre vonatkoztatott nyelvi leképzései alkotják. Miképpen utaltam rá, saját testünkről a legközvetlenebb tapasztalásokkal rendelkezünk, bőrünk a mágikus határvonal a kinti világ és saját belsők között, azt is közvetlenül érezzük, hogy testünkbe, mint egy tartályba, anyagok, nemegyszer tárgyak kerülhetnek avagy juthatnak ki belőle. Az alapigék morfológiai-szemantikai jegyeivel jelen írásomban nem foglalkozom részletekbe menően, de itt kivételt teszek: a bemeneti oldalt tekintve ugyanis az alapigék kisebb hányada fejez ki evési, ivási tevékenységet (*eszik*, *iszik*, *zabál*, *habzsol*, *fal*),

nagyobb részüket – az aláhúzott metonimikus képzések mellett – egyedi metaforizációval (*bepakol*, *behajít*, *beburkol*, *begyűr*), valamint a „könnyű” alapigékkel (Forgács 2015) alkotott jelentések teszik ki: *bekap*, *bevág*, *bevesz*. A csoport valószínűleg testesebb a szótár felkínálta lehetőségeknél, és folyamatosan gazdagodik, gondolok itt a részegség különböző fokozatait visszaadó alakokra. A szintaktikai konstrukcióból a célhely (az emberi test) megnevezése hiányzik, annak evidensnek volta miatt (28–29. mondatok).

(28) Nem vagyok éhes, fél órája beebédeltem.

(29) Bekapok néhány falatot.

Vö. *beállít*₁₁átv,biz, *beboroz*, *beburkol*₃arg,átv, *becsiccsent*, *becsip*₂, *becsodálkozik*, *beebédel*₁biz,tréf, *beeszik*₁, *befal*_{1,2}átv,ritk, *begyűr*₃biz, *behabzsol*, *behajít*₃biz, *behány*_{1a}, *beiszik*₂nép,rég,3, *bekap*_{1,2}rég,tréf, *bekebelez*₃tréf, *belakik*₁biz,tréf, *benyakal*₁, *benyal*₁, *benyel*_{1,4}átv, *bepakol*₂átv,tréf, *bepofáz*, *berűg*₅, *besöröz*, *beszeszel*₁biz,tréf, *beszív*_{2a,b}, *beszop*₂arg,3biz, *bevág*₇átv,biz, *bevesz*₂, *bezábal*_{1,2}.

2.2.2.2. *Lyuk, rés, mélyedés keletkezése a testen/testfelületen*

A csoport igéi a test változásainak azon eseteit jelenítik meg, amelyekben a test tömegét érintő mozgások alapvetően kintről a test közepe felé irányulnak. Ebből következően a szemantikairculat-meghatározó alapigék vagy a testfelület homorúvá válását, mélyülését fejezik ki (*horpad*, *nyom*, *mélyed*, *süllyed*, *süllyeszt*, *süpped*), vagy a test felületén tapasztalható sérülések keletkezését: *reped*, *hasad*, *hasít* – *üt*, *dob*, *tör*. Az utóbbiaknál tipikusnak mondható a történések kétféle nézőpontból való nyelvi tükrözése: a *be*-vel társult származékok a tárgyak testébe irányulásra helyezik a hangsúlyt, a *ki*-a belső részek kívültre kerülésére, láthatóvá válására: *behasadt* a *körmöm* – *kihasadt* a *zacskó* / *a zsák*. Máskor a két igeikötő közötti választást a trajektorok mozgásának pontos visszaadása irányítja: ha kitorjűk az ablakot, valószínűleg bent helyzetből tesszük, s az üvegcserépek kifelé hullnak, ha betörjűk, kint vagyunk az épületből, s az üvegdarabok befelé esnek.

Vö. *bedől*_{1a}, *bedob*₂, *bedűt*₁táj, *beesik*₄, *behasad*, *behasít*_{1,2}, *behorpad*, *behorpaszt*, *belapul*, *belyukad*, *beomlik*₃, *bemélyed*, *benyom*₃, *benyomódik*, *bereped*, *berogy*, *beront*₂rég,költ, *beroskad*, *berűg*_{2,3}, *besüpped*₁, *besüllyed*₁, *besüllyeszt*, *besüpped*₁, *beszakad*₁, *beugrik*₅átv, *beszakít*₁, *betör*_{1,2}sp, *betörök*₁, *betüremlik*, *betűr*₃, *beüt*₅, *bevág*₁, *bever*₃, *beüz*₁.

2.2.2.3. *A testen levő lyuk, rés megszüntetése*

Ahogy a háromdimenziós, nem minden oldalukon határolt tárgyakat, természeti képződményeket tartályként konceptualizáljuk (*berűgta a gólt a kapuba*; *beesett egy üregbe*), a testeken levő lyukakat, a két test nem szoros tapadásával létrejött réseket, üregeket úgyszintén: *a két cserép között nagy lyuk tátongott*; *a két fal között ujjnyi rés keletkezett*. Ezek megszüntetése tehát oly módon, hogy valamit beléjük helyezünk, szintén lehet bekerülés. Az egyes példányok szintaktikai konstrukcióiban megtaláljuk a 2. szint tipikus módosulásait: a célhely tárgygyá vagy alannyá lesz (*a csatorna betömődött*; *gyorsan betömték a lyukat*), a főként anyagokat megnevező trajektor eszközhatározói minőségben jelenhet meg (*a lyukba rongyot tömtek* → *a lyukat betömték egy ronggyal*). Megemlítendő a metonimikus

képzések magas aránya, amikor is a trajektort a szótó nevezi meg (30. mondat és a lista aláhúzott alakjai). Némely forma teljes konstrukció tagja is lehet (31. mondat).

(30) Beüvegezte az ablakot.

(31) Bedugta a dugót az üvegbe.

Vö. *becsinál*₁, *bedeszkáz*, *bedug*₃, *bedugaszol*, *bedugul*, *beékel*_{1,2}, *beékelődik*_{1,2}, *beerősít*, *befalaz*_{1,3}, *befed*₃, *befog*₁, *beforr*₁, *beforraszt*_{1,2}átv, *befullad*_{1,2,3}, *begyógyít*, *begyógyul*, *behantol*₁, *behány*₂, *beheged*, *beköt*, *beólmoz*, *beragaszt*₂, *besároz*₂nép, *beszege*_{1,2}, *besző*_{2,3}, *beszorul*_{1,2}, *betapaszt*_{1,2}, *betapos*₂, *betemet*₁, *betetőz*_{1,2}átv, *betölt*₃rég,7,8,9,10,11, *betöm*_{1,2}, *betömődik*, *betűz*₂ritk, *beüvegez*, *bevarr*₁, *bezáródik*_{3,4}.

Azt, hogy az igecsoport a BELSŐ TÉR struktúraelemre épülő, A TELJESSÉG BENT VAN képiséma-metafora leképzése, fél tucatnyi átvitt értelmű, a hiány, a lemaradás megszüntetését visszaadó ige is igazolja: *beér*_{1b,3}ritk,rég,4rég,5, *befog*₈sp, *behoz*₄átv,biz,5, *bepótol*, *betetőz*₂ritk,átv, *betetéz*, *bevár*₂. A két ellentétes igekötő, a *be-* és *ki-* funkcióinak összevetése itt arra hívja fel a figyelmet, hogy a TARTÁLY struktúra más-más tartályjegyek által motiválva, de rokon funkciók betöltésére alkalmasak: *kipótolja* a *pénzt* ('a megfelelő összeghatárig pótolja'); *bepótolja* a *lemaradását* ('a hiányt, vagyis az űrt az optimális határig betöltve pótol'). Ebben a koncepcionális rendszerbe tartozónak gondolom a *becserél*_{1,2}ritk,rég, *behelyettesít*, *betölt*₃rég,7,8,9,10,11, *bevált*_{1,2}átv,3ritk igéket is, hiszen egyik dolognak, tárgynak a másik helyébe kerülését, juttatását írják le.

2.2.2.4. BENT helyzetbe jutás, juttatás testek, tárgyrészek egybekapcsolásával

A csoport igéi a zárt helyzet létrejöttét jelenítik meg, mégpedig olyan esetekben, amikor a trajektorok legalább két elemből álló tárgyak eltávolodott, egymásba illő részei. A szemantikaiarculat-meghatározó igék ennek megfelelően a *kapcsol*, *kapcsolódik*, *csatol*, *csuk*, *zár*. Az igekötős változataik redukált, 2. szintű konstrukciókat alkotnak (32–33. mondatok) azzal a megkötéssel, hogy ritkán a célhely is megjelenhet (34. mondat). A csoport mögött feltételezett, A ZÁRT ÁLLAPOT / A ZÁRTSÁG BENT VAN fogalmi metafora megítélésem szerint a TARTÁLY fogalom BELSŐ TÉR elemén alapulhat.

(32) Az ajtó becsapódott a huzattól.

(33) A hidegben begombolta a kabátját.

(34) Beakasztotta a láncszemet a horogba.

Vö. *beakaszt*_{1,2}, *becsap*₁, *becsapódik*, *becsatol*₁, *becsattan*, *becsíp*_{1,3}elav, *becsuk*_{1,2}biz, *becsukódik*, *begombol*₁, *begombolkozik*_{1,2}átv, *behajt*_{1,2}, *behuny*_{1,2}ritk,3átv,költ, *behúz*₂, *bekapcsol*₁, *bekapcsolódik*₁, *bekattan*, *belakatom*, *beragad*₃, *beteszt*₄, *bevág*₃, *bevágódik*, *bezár*_{1,3,4}átv, *bezáródik*_{1,2}, *bezárul*_{1,2}vál.

2.2.2.5. Testek (terek) állapotváltozásai

A terek és testek – legyenek utóbbiak élők vagy élettelenek – számos változáson mehetnek keresztül, amelyek érinthetik a belsejüket, de akár a határaikat is. Az alábbiakban az e jellemzőiket érintő igecsoportokat vesszük sorra.

2.2.2.5.1. Testek (terek) telítődése, megtöltése

A szűkebb értelemben vett állapotváltozásoknak ebben a típusában az igei töben megnevezett tulajdonság (*meleg, sötét*) vagy dolog (*füst, bútor*) mint trajektor betölti a grammatikai alanyok, tárgyak által képviselt tartályszerű tárgyak, térbeli testek BELSŐ TERÉT, így az vagy a melléknévi tövel, vagy az alapige melléknévi igenévi denotátumával kifejezett állapotba jut ('láz jutott a gyerek testébe minden-hova → a gyerek belázasodott ≈ a gyerek lázas lett; a lámpák bevilágítják a szobát → a szoba világos lett. Az előbbiekből adódóan sok közöttük a metonimikus képzéssel keletkezett származék (lásd aláhúzott formák). Az alanyokra, tárgyakra való teljes ráhatás ismételt A TELJESSÉG BENT VAN fogalmi metafora létre utal.

A tartály metaforák és a BELSŐ TÉR határáig való eljutás imént taglalt párhuzamát vélem felfedezni a következő, hagyományosan a befejezettséggel azonosított alakokban, amelyeknek alanya valamilyen elvont dolog, terv, gyanú, tevékenység stb. (A TEVÉKENYSÉG/TERV TARTÁLY): *befejez, befellegzik, beigazol, beigazolódik, beszüntet, beteljesedik*_{1,2}, *beteljesít*_{1,2}, *beteljesül, beválik, bevégez*. A *befejez* szó etimológiájához: 'végez, megcsinál' tartalma a tövét alkotó latin *caput* 'fej' szóra vezethető vissza, a fej pedig a testet lezáró testrész, a 'vége', tehát a hatások addig való eljutása egyenlő a célhoz érésével, a teljes állapot elérésével.

Vö. *bealkonyodik*_{1,2}, *bebútoroz, bebűdösít, beérik, beesteledik*_{1,2}, *befűstöl*₂, *befűt*₂, *bekiabál*_{3ritk}, *belázasodik, bemelegedik*_{2műsz}, *bemelegít*_{2műsz,3sp,4szín}, *beordít*₂, *beragyog*_{2,3átv,ritk,vál}, *bereked, berendez*_{1,2átv}, *besavanyít*_{1,2,3átv,rég,tréf,4ritk,biz,gúny}, *besavanyodik*_{1,2}, *besötétedik*_{1,2átv,rég}, *besötétít, besötétül, betölt*_{2,3rég,4,5átv,6,7}, *bevilágít*₂, *bezüg*_{1ritk,irod}, *betelik*_{1,2átv,3átv,irod}.

2.2.2.5.2. Testtérfogat, térbeli kiterjedés negatív irányú változása

A funkciót képviselő tucatnyi ige megítélésem szerint a test középpontjának BENT helyként való felfogásával hozható összefüggésbe. Mindennapi tapasztalásunk, hogy a testek tömege, térfogata úgy nő, hogy eredeti határaitól túllépik, mintegy kilépnek azokból, ha ellenben a határaikon belül, a középpontjuk felé mozdul el tömegük, kisebbednek. (Ezért találkozhat a *be-* szóban forgó funkciója az *össze-* megegyező szerepével.) Ha meghíztunk, *kigömbölyödtünk*, a ruhánkat *kiengedjük*, ha ellenben lefogytunk, *beszűkítjük, bevesszük*. Az igékben megjelenő kép A NAGYOBB KINT VAN, A HIÁNYOS, A KISEBB BENT fogalmi metafora meglétét bizonyítja.

Vö. *beforr*_{ráj}, *beszárad, beszárít*_{1,2}, *beszorít, besajtol*₁, *besűrít, besűrűsödik, betűz*_{3,4}, *bevesz*₉. Ide teszem a szótárból nem szerepeltetett *beszűkít, beszűkül* lexémákat is.

2.2.3. II/B A testtartályhoz köthető metaforák – 1. konstrukciós szint

Ha az emberi testet tartályként fogjuk fel, nyilvánvaló feltételezés, hogy az emberi voltunkhoz szervesen hozzá tartozó kognitív, érzelmi, lelki történéseink megjelenítése is szorosan fűződik e testtartály vagy az egyes szervek befogadó tulajdonságához.

2.2.3.1. Érzelmek bekerülése az emberi testbe – A TEST AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA

A már Lakoff–Johnson (1980: 383) által elkülönített metafora szerint az érzelmek mintegy anyagként jutnak be a testbe, ott is leginkább a szív vagy lélek tartályba.

Ez persze kultúránként változhat, de az érzelmek „tároló helyének” az európai kultúrkörnek megfelelően mi is a szívet tartjuk. Az adatok tanúsága szerint a fizikai fájdalmat, a különféle pszichés állapotokat szintén a testünkbe bejutó, ott megtelepedő, majd onnan távozó dolgokként vagy megszemélyesítve, élőlényekként azonosítjuk: *a kétely befészkelte magát a szívébe*; *a bánat beférközött a lelkébe*. Vö. *becsempész*₃, *becsepegetet*_{2átv}, *beeszik*_{4átv,ritk}, *beférközik*_{2átv}, *befészkel magát*₂, *befogad*_{2a}, *behatol*₂, *beköltözik*_{4átv}, *belop*_{2átv}, *benyom*_{5átv,ritk,biz}, *beolt*_{5átv}, *besugároz*_{2átv,irod}, *betéved*₃.

2.2.4. II/B A testtartályhoz köthető metaforák – 2. konstrukciós szint

Az alábbi funkciókban a metaforikus célhely hiányzik a konstrukcióból, a trajektorok pedig a tudás, az információ fogalmához köthetők.

2.2.4.1. Információk, tudás bekerülése az agyba/fejbe – AZ AGY TARTÁLY

A kognitív történéseink színhelye az agy (szóhasználatlól függően a fej, az ész, elme vagy a tudat), amely ugyancsak tartályként raktározza a gondolatokat, eszméket stb. (*fejben tartja*; *tudatában van*; *észben tartja*; *elméjében mindenféle gondolatok kavargotak*), amik belejuthatnak (*eszébe jut*), de ki is kerülhetnek onnan: *kimegy a fejemből*. A jelen, színes morfológiai összetételű igecsoporthoz köthető komplex metaforát Lakoff és Johnson így azonosítják: AZ ESZMÉK TÁRGYAK, AMELYEK A TUDATBA KERÜLNEK (Lakoff–Johnson, 1980: 48). Kiemeltem a listából a régies *beemléz*, valamint a *beidegez*, *beidegződik* formákat, amelyek tövükben a célhelyeket nevezik meg (*elme*, *ideg*). Az alsó indexek alapján több egyedi metafora is gazdagítja a családot: *becsepegette a fejébe a tudást*; *behatolt a fejébe a felismerés* stb. A 2. szintű konstrukciókban a tárgyak a mozgó trajektorok, a célhelyek vagy hiányoznak (35. mondat), vagy az illativusi ragjuk dativusi raggá lesz (36–37. mondatok).

(35) Nem értette, így bemagolta az anyagot.

(36) Dühében beolvasott a barátjának.

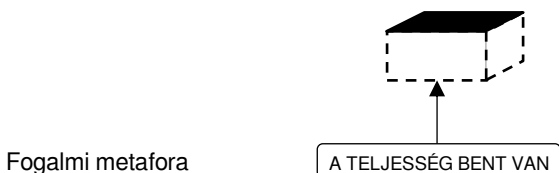
(37) Bebeszélték maguknak, hogy nem győzhetnek.

Vö. *bead*_{4biz,rég}, *beajánl*, *bebeszél*₂, *bebibláz*, *becsepegetet*_{2átv}, *bediktál*, *beemléz*_{rég,hiv}, *beeszik*_{4átv,ritk}, *beférközik*_{2átv}, *befészkel magát*₂, *befogad*_{2a,rég}, *begyakorol*, *behatol*_{2átv}, *behízselgi magát*, *behódol*_{rossz}, *beidegez*, *beidegződik*, *beképzél*, *beköltözik*_{4átv}, *belát*_{3átv}, *belop*_{2átv}, *bemagol*, *bemesél*, *bemond*_{3rég}, *benyal*_{2átv,rossz}, *benyom*_{5átv,ritk,irod}, *beolt*_{5átv}, *besugároz*_{2átv,irod}, *beszajkóz*, *beszámol*₁, *betanít*, *betanul*, *bevág*_{8átv,biz}, *bevágódik*_{4átv,biz}, *bevesz*_{10átv,biz}.

2.3. III. funkciócsoport: ráhatások a teljes testfelületre – a testfelület mint BENT hely

A testfelület mint célhely a tartályfogalom legabsztraktabb megjelenésmódja, ahol a tartály tulajdonságai közül lényegében a határoló felület, a HATÁR válik szalienssé. Az egyszerűsítési, általánosítási folyamatnak az lehet a tapasztalati forrása, hogy a test történései az érzékszervek számára nemegyszer csak annak a felületére koncentrálódnak, illetve az a tény is, hogy háromdimenziós voltuk nem is érzékelhető (így van ez például a föld esetében), következésképpen bármely zárt felület, sík

célhelyként jelenhet meg. A felületi jegyek előtérbe kerülésének ékes bizonyítéka, hogy az illativusi *-bA* rag felcserélődik a *-rA* sublativusi ragra, ami aztán a szemantikai sűrítést, absztrahálódást eredményező szintaktikai szerkezetben tárgyá, intranszitiv igékkel alannyá lesz: *lakkot ken a dobozra* → *bekeni a dobozt (lakkal)*; *belakkozta a dobozt – piszok került a cipőmre* → *bepiszkolódott a cipőm*.

Fogalmi metafora

A TELJESSÉG BENT VAN

3. ábra

A felület mint bent hely

2.3.1. III/A A testfelület történései – 2. konstrukciós szint

Az imént vázolt okokból csak 2. konstrukciós szintű szerkezetbe épülő típuspéldányok alkotják az igazán szép számú nagycsaládot – az irányjelentés után ez a legnagyobb tömörülés –, amelyet morfológiai és szemantikai jellemzői alapján három homogén, sémával leírható alkategóriába oszthatunk (5. táblázat).

2.3.1.1. Teljes ráhatás a tárgyban, alanyban jelölt (test)felületre annak határáig

A jelen csoport igéi az igéi töben megnevezett anyagoknak, tulajdonságoknak az egész testfelületen való elterjedését fejezik ki (38–39. mondat).

(38) A felvonulók bekenték az arcukat.

(39) Befüvesítették a kertet.

trajektor jellege	ige	célhely
anyagok, tárgyak, személyek _{nom,acc}	<i>be-V</i> _{felületi történes} a) <i>V-z, -l, -sít,</i> <i>-sÓdik, -ódik</i> b) <i>V</i> _{felületre való rákerülés} c) <i>V</i> _{mozgás nagy felületen}	testfelület, bármely sík jellegű hely alany vagy tárgy minőségben

5. táblázat

A III/A csoportok konstrukciós mintája

a) A legproduktívabb csoportosulásban az alapige főnévből *-z, -l*, ritkábban *-s* képzős melléknévből *-ít* vagy *-Ódik, -Ódik* verbumképzővel létrehozott származék. A két morféma találkozását lényegében a testfelületre kerülő anyagok (ritkábban más dolgok, pl. *fű, nép*) köre szabja meg: 40–41. mondat. Kiefer–Ladányi említette példák: *begivenchyzi a zsebkendőjét, beoxyzza a pattanását* (Kiefer–Ladányi 2000: 488). Az említett okokból a főnévi vagy melléknévi trajektorokat nem húzom alá a listában.

(40) Elviszem bearanyoztatni a tálcát.

(41) A kisgyerek bepiszkolta a ruháját.

Vö. *beáll*₅, *bearanyoz*_{1,2}, *beárnyékol*, *beárnyékoz*, *bebalzsamoz*, *beboltoz*, *bebőrösödik*, *becukroz*_{1,2}átv,irod,rég, *becserpez*, *becsúnyít*₁, *bedeszkaáz*, *beerdősít*, *befagy*₃, *befásít*, *befeketi*_{1,2}átv, *befüstöl*₁, *befüvesít*, *begyepesedik*_{1,2}átv, *beháló*_{1,2}átv, *behantol*₂rég, *behavaz*_{1,2}átv,irod, *bekormosodik*, *bekormoz*, *bekormozódik*, *bekovásoz*, *bekrétáz*_{1,2}, *belakkoz*, *bemeszel*, *bemocskol*_{1,2}átv, *benedvesít*, *benépesedik*, *benépesít*_{1,2}, *benépesül*vál, *benyáláz*_{1,2}átv,rossz, *benyálkásít*, *benyálkásodik*, *beolajoz*_{1,2,3}, *beólmoz*₁, *bepácol*_{2,3}, *bepiszkít*₁, *bepiszkol*_{1,2}átv, *bepiszkolódik*, *berozsdásodik*_{1,2}ritk,3átv,biz, *besároz*_{1,3}átv, *besározdízik*, *besóz*, *besugároz*₁, *beszappanoz*, *beszemetel*, *beszennyez*_{1,2}átv, *beterít*, *bevérez*, *bevizez*, *bezománcol*_{1,2}irod,ritk, *bezsindelyez*, *bezsíroz*_{1,2}.

b) Ennél a típusnál az igekötő a felületek történéseihez köthető cselekvésekkel alkot szemantikai egységet (*ken*, *szór*, *ecsetel*, *fest*), a mozgást végző trajektorok pedig *-vaI* ragos vonzatként lehetnek jelen, míg a sublatívusi ragos célhely tárgygyá vagy alannyá lesz (42–43. mondatok). A teljes ráhatás mint közös jegy miatt némely esetben a *be-* helyettesíthető a *tele-* határozószóval: *az utcát beépítették emeletes házakkal* – *az utcát teleépítették emeletes házakkal*.

(42) A tér teljesen beépült, amióta nem láttam.

(43) Jó lenne befuttatni ezt a betonfalat valamivel.

Vö. *beaggat*₂, *beborít*₁, *beborul*₁, *becsap*₅ritk, *bedörzsol*, *beecsetel*, *beépít*₂, *beépül*₁, *beereszt*₅, *beesik*₂ritk,irod, *befagy*_{1,4,5}átv,6átv, *befagyaszt*_{1,2}átv, *befecskendez*₂vál, *befed*_{1,2}vál,4,5, *befedez*_{1,2}irod,rég,3irod,rég, *befen*_{nép}, *befest*_{1,2}átv,irod, *befog*₉, *befon*₂, *befúj*₃, *befut*_{1,3,4}, *befuttat*_{2,3}, *behint*_{1,2}ritk, *behord*₂, *behúz*₄, *beír*₄rég, *bekapál*₂, *beken*, *bekever*₃nép,költ,4nép,rég, *beköp*₃, *beköt*₃, *belocsol*, *beoszt*₁, *bepucol*₁, *besöpör*₂irod, *beszentel*, *beszór*, *betelepit*₂, *betelepül*₂, *betemet*₂, *beterít*, *bevakol*, *bever*₄ritk, *bevon*₁, *bevonódik*.

c) Az igekötő tipikusan intranszítív, nem egyirányú mozgást leíró igékkel társul (*barangol*, *vándorol*, *kóborol*), amelyek mellett a célhely funkcióját és egyben a cselekvés végét zömében nagy kiterjedésű (földrajzi) terek, pontosabban azok határa tölti be (44–45. mondatok). Megjegyzendő, hogy a cél tárgygyá válása tranzitívá teszi a tipikus intranszítív mozgásigéket.

(44) Fiatal koromban beutaztam egész Európát.

(45) Tengerészként behajózta az egész világot.

Vö. *bebarangol*, *behajóz*₁, *bejár*_{2,3}, *bejárat*₂, *bekalandoz*_{1,2}átv, *bekóborol*, *belovagol*₂, *benyargal*_{3,4,5}átv,irod,ritk, *berepül*₃, *beszáguld*, *beszalad*₃ritk, *beutazik*_{1,2}, *bevándorol*₂.

3. A *be-* új jelentéseihez

A teljesség kedvéért szólnom kell az ÉrtSz.-ban még nem szereplő „új” *be-* igekötős jelentések megjelenéséről, már csak azért is, mert az igekötős neologizmusokkal foglalkozó írások (Pátrovics 2002; Nádasy 2003; T. Somogyi 2003; Ladányi 2007; Sóllyom 2012; 2016 stb.) és mindennapi tapasztalataink alapján használatuk

terjedőben van. A továbbiakban az említett munkák gyűjtéseit (és az általam talált funkciókat) igyekszem szembesíteni a dolgozatomban felállított csoportokkal, tesztelve, hogy a nagy típusgyakorissággal bíró szabályos mintázatok mennyire szolgálják – főként az analógiás folyamatokon keresztül – az új szóalakok keletkezését. A *be-* igekötős neologizmusok legnépesebb csoportját az I/B jelű, 2. konstrukciós szint 2. pontjában tárgyalt, AZ ÁLLAPOT/ÉRZELEM/BETEGSÉG TARTÁLY metaforához lehet kötni, amely az ember bekerülését jeleníti meg az egyes érzelme-, illetve állapottartályokba: *bealszik, beájul, behisztizik, beszomorkodik, beparáz, bedilizik, bekattan, berévül, besértődik, berág, beizgul, berosál, besokall, beújít, bekeményít*. Anélkül, hogy a nyelvhelyesség irányába vinném el némely forma minősítését, megjegyzem, hogy a Nádasy Ádám gyűjtésébe tartozó *besír, beröhög, betáncol, besmárol* rögzülését kétségesnek tekintem, mert noha magyarázhatók A CSELEKVÉS TARTÁLY kép nyelvi leképzéseként, (egyelőre) nincs szélesen elfogadott hozzáférési lehetőség a jelentésükhöz: *betáncol* = a tánc cselekvéstartály, amelybe időben/intenzitásban? egyre mélyebbre jut a cselekvő? A *beállal* igekötője viszont egyértelműen jelentésmegkülönböztető szereppel bír az *elállal*-hoz képest: az előbbi olyan vállalásról szól, amelyet a már meglévő feladatok közé sorolunk be (A CSOPORT TARTÁLY), míg az utóbbi egy-egy feladat, munka egyszerű elfogadásáról. Sebők Szilárd a *beáll színésznek* és a *beállal* imént taglalt tartalma között rokonságot vél felfedezni (Sebők 2010: 21), ami szerintem A CSOPORT, A TÁRGYAK SOKASÁGA TARTÁLY metaforával hozható összefüggésbe: 'beáll a színészek közé, a színészek csoportjába'. Talán az *el-* hasonló szerepét lassan átvevő 'rosszul, tévesen' értelmét is ide lehetne kötni: *benéz* ≈ 'a rossz, a helytelen csoportba helyezi, nézi'. AZ ÁLLAPOT TARTÁLY metaforához kötöm a szintén erősödő kezdő funkcióját: *beriad, befáj, behány, befél, beizgul, becsillan*. A személyes tér fogalmának meglétét (AZ EMBER SZEMÉLYES TERE TARTÁLY) támasztja alá az ugyancsak dinamikus gazdagodó *bevéd, betámad, becéloz, bekövet, bepróbálkozik, belájkol* stb. igecsoport.

4. Összegzés

A dolgozat a *be-* igekötős igék szemantikai hálójának kohézióját, valamint a jelentéskiterjesztések megvalósulását biztosító tényezőnek a bekerülés szerves részét képező célhelyek absztrahálódását, metaforizációját tekinti. Ennek megfelelően előbb megalkotta a *be-* igekötős igék új, valós és metaforikus funkciócsoportokra bontott szemantikai hálóját, majd feltárta a célhelyek – mint a TARTÁLY metafora céltartományainak – megjelenési módjait, illetve a *be-* irányhoz köthető képiséma-metaforák jelentésképző szerepét. A konstrukciós megközelítéssel annak bizonyítása volt a célja, hogy az eredeti irányjelentés módosulásai, a valós és metaforikus tartály célokban bekövetkező változások kölcsönhatásban vannak a célt és a mozgást végző trajektort érintő, az igekötős ige szintaktikai konstrukcióiban bekövetkezett átalakulásokkal. A kettős megközelítés eredményeként a *be-* eddigieknél koherensebb jelentéshálója jött létre, amelyben a cél szerepét a tartályt prototipikusan megjelenítő entitások (I. csoport), A TEST TARTÁLY általános metafora körébe tartozó testek (II. csoport) és a tartályjegyeket legelvontabban képviselő testfelületek (III. csoport) képviselik. A letisztultabb rendszerhez alátámasztásképp: J. Soltész hét fő jelentést és azoknak összesen tíz alcsoportját különíti el (J. Soltész 1959: 108–122); Fazakas negyvenet meghaladó valós bekerülést és harmincnál több metaforikus

csoportot említ (Fazakas 2015: 29–165), de a saját korábbi felosztásom is ennél szerteágazóbb volt (Szili 2005a), csupán Ladányi szól – más szempontokat alkalmazva – mindössze három funkcióról (Kiefer–Ladányi 2000: 484–494).

Amint az egyes célhelyekhez tartozó funkciókat összegző ábrákon (lásd 1–3. ábrák) követhető, a legtöbb funkció a II., test helyhez köthető (7 valós és 2 metaforikus csoport), míg a prototipikusnak gondolt I.-ben ez az arány megfordul, 2 valós bekerülést, befelé irányulást és 8 metaforikus csoportot lehetett elkülöníteni. A II. csoport valós funkcióinak magas aránya (szemben a metaforikussal) meglátásom szerint azzal magyarázható, hogy a TEST fogalma több elemmel képes hozzájárulni a jelentésképzéshez, mint a prototipikus tartályszerű helyek: nem csupán a bekerülés célja (II/A 1. szint 1–2.; 2. szint 1.), de különféle átalakulások színtere is: lyuk keletkezhet rajta (2. szint 2.), az meg is szűnhet (2. szint 3.), térfogata csökkenhet, belső tere megtelhet (2. szint 5.) stb. Az e tartalmakhoz köthető képi sémák ugyanakkor új metaforikus funkciók leképzéséhez szolgáltak forrásul (lásd az 1–3. ábrák képiséma-metaforáit).

Ami az egyes csoportok konstrukciós viselkedését illeti: a kétféle (teljes és grammatikalizált) szintaktikai szerkezetek az adott funkciócsoportokkal összefüggő taxonomikus hálózatba rendeződnek: a valós vagy metaforikus bekerülések 1. szintű szerkezetekben jelenítődnek meg, míg a célhely vagy trajektor hiánya, grammatikalizált volta együtt jár a bekerülés különböző fokú absztrahálódásával. A 2. szintű konstrukciók aránya ennek megfelelően a TARTÁLY tulajdonságot egyre kisebb mértékben hordó céltartományokkal egyenes arányban nő: az I. csoportban, ahol az állapotok, elvont fogalmak, cselekvések jelennek meg céltartományként, 4 funkciócsoport tagjai épülnek így mondatba, a II., test fogalmához tartozó célhelyeknél már 5 (a II/A 2. csoport átmenetet képez a két szint között), a III. csoporthoz rendelhető jelentések pedig kizárólag a 2. szinten valósulhatnak meg, ami szükség-szerű következmény, mivel a célhelyek tartály vonásai, mindenekelett a három-dimenziós térbeli kiterjedés elveszítette szaliens voltát.

Hivatkozások

- [ÉrtSz.] Bárczi Géza – Országh László (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Belaj, Branimir 2008. *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski Fakultet.
- Divjak, Dagmar – Agata Kočańska (szerk.) 2007. *Cognitive Paths into the Slavic domain*. Cognitive Linguistics Research 38. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Fazakas Emese 2015. *A magyar igekötőrendszer változása a 15. századtól napjainkig hét térvizony szemantikai struktúrájának alapján*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó; Bolyai Társaság.
- Forgács Tamás 2015. *Frazeológiai egységek „könnyű igékkel”*. In Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Szusanna (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság; ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 462–472.

- Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, Adele E. 2013. Argument structure constructions versus lexical rules or derivational verb templates. *Mind & Language* 28/4:435–465.
<https://doi.org/10.1111/mila.12026>.
- Gothárd Klára 2004. *Az össze és szét igekötők a magyar mint idegen nyelv tanításában*. Szakdolgozat. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem.
- Hedblom, Maria M. 2020. *Image Schemas and Concept Invention. Cognitive, Logical, and Linguistic Investigations*. Cognitive Technologies. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-47329-7>.
- Heine, Bernd – Ulrike Claudi – Friederike Hünemeyer 1991. From cognition to grammar. Evidence from African languages. In Elizabeth Closs Traugott – Bernd Heine (szerk.) *Approaches to Grammaticalization Volume I. Theoretical and Methodological Issues*. Typological Studies in Language 19. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 149–187.
<https://doi.org/10.1075/tsl.19.1.09hei>.
- Imre Attila 1999. *Az ÁT viszony jelentésszerkezete a magyar nyelvben*. Szakdolgozat. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igekötők*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Janda, Laura A. 1986. *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do-, and ot-*. Slavistische Beiträge 192. München: Verlag Otto Sagner.
- Janda, Laura A. 1988. The mapping of elements of cognitive space onto grammatical relations. An example from Russian verbal prefixation. In Brygida Rudzka-Ostyn (szerk.) *Topics in Cognitive Linguistics*. Current Issues in Linguistic Theory 50. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 327–343.
<https://doi.org/10.1075/cilt.50.13jan>.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177847.001.0001>.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.
- Kövecses, Zoltán 1990. The concept of emotion: The container metaphor. In Zoltán Kövecses *Emotion Concepts*. New York: Springer. 144–159.
https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3312-1_9.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kuti Noémi 1997. *A BENNE viszony szemantikája az angol és a magyar nyelvben*. Szakdolgozat. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben. Elvek és esetek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 76. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago; London: University of Chicago Press.

- Lakoff, George – Rafael E. Nuñez 2000. *Where Mathematics Come from. How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being*. New York: Basic Books.
- Nádasdy Ádám 2003. Besír, beröhög. In Nádasdy Ádám *Ízlések és szabályok: írások nyelvről, nyelvészetről, 1990–2002*. Budapest: Magvető. 285–289.
- Palágyi László 2022. A metafora, az analógia és a szemantikai megfelelések szerepe a *le* igekötős konstrukciók jelentésében. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar mondat és kontextuális környezete*. DiAGram Könyvek 6. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 15–48.
- Páll László 1999. *A BENNE viszony jelentésszerkezete a magyar nyelvben*. Szakdolgozat. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem.
- Pátrovics Péter 2002. Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióműködésjelölő funkciójuk (ki)alakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 2002/4:481–489.
- Pross, Tillmann 2016. *Compositionality, abstraction and metaphor in some prefix- and particle verbs*. [Academia.edu]. <https://tinyurl.com/jeny-2025-1-3-01> (2025. 01. 10.).
- Rudzka-Ostyn, Brygida 1985. Metaphoric processes in word formation. The case of prefixed verbs. In Wolf Paprotté – René Dirven (szerk.) *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor in Language and Thought*. Current Issues in Linguistic Theory 29. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 209–241. <https://doi.org/10.1075/cilt.29.11rud>.
- Šarić, Ljiljana – Ivelina Tchizmarova 2013. Space and metaphor in verbs prefixed with *od-/ot-* ‘from’ in Bosnian/Croatian/Serbian and Bulgarian. *Oslo Studies in Language* 5/1:7–33. <https://doi.org/10.5617/osla.741>.
- Sebők Szilárd 2010. Az igekötő-használat változásainak néhány jellegzetes esetéről, avagy ledöbbenő igekötős formák bevállalása. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/4:111–128.
- Sokolova, Svetlana 2013. Verbal prefixation and metaphor. How does metaphor interact with constructions? *Journal of Slavic Linguistics* 21/1:171–204.
- Sólyom Réka 2012. *Becéloz, betámad, bevállal* – a *be* igekötős neologizmusaink szemantikájáról. In Parapatics Andrea (szerk.) *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. Félúton konferencia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 203–213.
- Sólyom Réka 2016. Napjaink néhány *be* igekötős neologizmusának szemantikája. *Tanulmányok* 1:35–48. <https://doi.org/10.19090/tm.2016.1.35-48>.
- Szabadhegyi Anna 2020. A *be* és *bele* igekötős igék szemantikája és gyakorisága. *Ösvények* 2020:125–137.
- Szabó Csilla 2000. *Az össze és szét igekötők kognitív struktúrája magyar–német összehasonlításban*. Szakdolgozat. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem.
- Szilágyi N. Sándor 1996. Az értékjelentés alapján szerveződő térstruktúra. In Szilágyi N. Sándor *Hogyan teremtünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács. 11–36.
- Szilágyi N. Sándor 2000. *Világunk, a nyelv*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szili Katalin 2003. *A ki igekötő jelentésváltozásai*. *Magyar Nyelv* 99/2:163–188.
- Szili Katalin 2005a. *A be igekötő jelentésváltozásai I*. *Magyar Nyelvőr* 129/2:151–164.

- Szili Katalin 2005b. A *be* igekötő jelentésváltozásai II. *Magyar Nyelvőr* 129/3:282–299.
- Szili Katalin 2007. Beleöntsem a bort a pohárba, avagy beöntsem? A *bele* igekötő jelentésszerkezetéről. *Magyar Nyelv* 103/2:163–178.
- Szili Katalin 2009. A *fel*, *le* és egyéb igekötős igék formai-szemantikai viszonyának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 105/2:175–188.
- Szili Katalin 2023. A metaforizációs folyamatok szerepe az *el-* igekötős igék jelentésének létrehozásában. *Magyar Nyelv* 119/3:285–305.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.3.285>.
- T. Somogyi Magda 2003. Az újabb *be* igekötős igék és az ifjúsági nyelv. In Hajdú Péter – Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 371–375.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős ígéről. *Magyar Nyelv* 101/1:27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Az igekötő + ige szerkezet szemantikája. *Nyelvtudományi Közlemények* 109:187–226.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Az ige jelentése. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára*. Budapest: Osiris Kiadó. 310–352.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2021. A *fel* igekötős igék konstrukciói. Kognitív szemantikai elemzés. *Argumentum* 17:418–436.
<https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2021/21>.
- Tóth Katalin 2014. A *be* igekötő jelentései Nyitragerencsér nyelvjárásában. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1/1:87–106.
<https://doi.org/10.14232/JENY.2014.1.7>.
- Tseng, Ming-Yu 2007. Exploring image schemas as a critical concept: Toward a critical-cognitive linguistic account of image-schematic interactions. *Journal of Literary Semantics* 36/2:135–157. <https://doi.org/10.1515/JLS.2007.008>.
- Viimaranta, Johanna 2014. The Russian prefix *pod-* from the viewpoint of lexical concepts. *Language and Cognition* 6/4:462–491.
<https://doi.org/10.1017/langcog.2014.11>.

A szerzőről

Szili Katalin az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézetének docense. Kutatási területei: pragmatika, magyar mint idegen nyelv oktatása, igekötők, aspektológia.

Elérhetősége: katalin.szili@unipo.sk